

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

ДАНИЛЬЧЕНКО ЮРІЙ БРОНІСЛАВОВИЧ

УДК 343.85

ТЕРОРИЗМ: ФЕНОМЕН, ДЕТЕРМІНАЦІЯ, ПРОТИДІЯ

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
Литвинов Олексій Миколайович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, завідувач кафедри
кримінального права і кримінології
факультету № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, Заслужений діяч
науки і техніки України
Костенко Олександр Миколайович,
Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
завідувач відділу проблем кримінального
права, кримінології та судоустрою;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Корнякова Тетяна Всеволодівна,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, завідувач кафедри
адміністративного і кримінального права
юридичного факультету;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Денисова Тетяна Андріївна,
Академія Державної пенітенціарної
служби, помічник ректора з наукової та
науково-методичної роботи.

Захист відбудеться 24 листопада 2018 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 22 жовтня 2018 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Злочинність і боротьба з нею у нашій державі є надзвичайно складними й актуальними проблемами. Нестабільність суспільно-політичної й економічної ситуації, недосконалість механізму державного управління та відсутність реального дієвого громадського контролю за діяльністю органів державної влади, зниження життєвого рівня населення, корупція в усіх без винятку гілках влади, серед іншого й у правоохоронних органах, створили умови для розвитку й утвердження злочинності у суспільному житті країни. Стрімко зростаючі масштаби й темпи злочинності та поширення її впливу на всі соціальні сфери утворюють реальну загрозу національній безпеці, ставлять перед суб'єктами протидії злочинності нові завдання та спонукають шукати революційні дієві заходи, спрямовані на протидію цьому вкрай суспільно небезпечному явищу.

Події останніх років, що відбуваються на теренах нашої держави після початку збройної агресії з боку Російської Федерації (далі – РФ) щодо України, безпосередньо пов'язуються із суттєвою інтенсифікацією криміногенних загроз національній безпеці та публічному порядку, диктують необхідність ужиття термінового комплексу заходів, спрямованих на адаптацію кримінально-превентивної практики до нових викликів. Останні пов'язуються з дією, перш за все, чинників політичного (як внутрішньополітичного, так і зовнішньополітичного), економічного та правового характеру й проявляються у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні низки в цілому нетипових для української криміногенної обстановки злочинів: терористичних актів, створення терористичних організацій або інших не передбачених законом воєнізованих і збройних формувань, фінансування тероризму, масових заворушень, групових порушень громадського порядку тощо. Показовими є такі цифри: протягом 2014–2017 років у середньому майже на 90 % зросла кількість особливо тяжких злочинів проти особи та власності (вбивств з обтяжуючими обставинами, розбійних нападів тощо), у 65 разів – кількість злочинів проти основ національної безпеки України, причому кожен другий злочин у цій категорії – посягання на територіальну цілісність, кожен 8 – державна зрада, кожен 9 – диверсія; у 7 разів збільшилася кількість злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини, а кількість злочинів терористичного характеру зросла у 293 рази. Указане потребує активного впливу на цю ситуацію як органів державної влади, так і суспільства в цілому. Також вирішення проблеми протидії злочинності, зокрема тероризму, вимагає поглиблення соціального контролю над усім різноманіттям заходів, які здійснюються з метою запобігання злочинним проявам із неухильним дотриманням при цьому основних прав людини.

Ефективність боротьби з тероризмом залежить від ступеня об'єднання зусиль правоохоронних органів на всіх рівнях та інтенсивності взаємодії вчених і практиків різних дотичних галузей науки у справі формування узгодженого інтегрованого цілісного наукового продукту. Негативні процеси й тенденції, які

спостерігаються в Україні, вимагають постійного наукового відстеження, глибокого та детального дослідження криміногенної обстановки, внесення відповідних коректив у стратегію й тактику протидії тероризму та злочинності в цілому.

Загалом проблеми кримінологічного забезпечення протидії злочинності, зокрема тероризму, були предметом наукових досліджень Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, А. М. Бабенка, І. О. Бандурки, О. М. Бандурки, А. Б. Благої, Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргарєєвої, В. М. Бесчастного, Є. М. Блажівського, В. І. Борисова, Р. С. Веприцького, М. Г. Вербенського, С. Ю. Віцина, С. М. Гусарова, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, В. К. Грищука, Л. М. Давиденка, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, А. О. Джузи, О. М. Джузи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, О. О. Житного, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнатова, О. С. Іщука, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, Т. В. Корнякової, О. Г. Колба, О. М. Костенка, І. М. Копотуна, В. М. Кудрявцева, Б. Д. Леонова, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. А. Ліпкана, В. В. Лунєєва, К. Б. Марисюка, В. О. Меркулової, В. А. Мисливого, А. А. Музики, Д. О. Назаренка, В. Я. Настюка, Ю. В. Нікітіна, С. С. Овчинського, Ю. В. Орлова, М. І. Панова, В. М. Поповича, Є. Д. Скулиша, В. В. Сокурєнка, О. О. Степанченка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. А. Тимошенка, В. П. Тихого, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, В. Б. Харченка, О. М. Храмцова, П. В. Хряпінського, В. В. Чернея, Д. А. Шестакова, В. В. Шаблистого, О. Ю. Шостки, О. О. Юхна, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиша, А. М. Яценка та інших учених. Визнаючи суттєвий внесок цих науковців у розробку порушеної проблематики, слід усе ж таки наголосити на відсутності сучасних наукових розробок, які стали б відповіддю на кризові умови функціонування системи протидії злочинності, що сформувалися наприкінці 2013 – у першій половині 2015 років, зокрема щодо тероризму. Знання про сутність і генезу терористичної злочинності через призму комплексного підходу, про тенденцій її розвитку й трансформації, ознаки та характер загроз процесам формування громадянського суспільства є поки що фрагментарними, а кримінологічні аспекти проблеми будови й функціонування механізму протидії тероризму взагалі залишилися поза увагою науковців. Крім того, пізнання тероризму як багатоаспектного соціально небезпечного явища є можливим лише за умови вивчення всіх його властивостей, проявів, характеристик, тенденцій розвитку, причин видозмін і негативних наслідків. Але завершення цього тривалого процесу навряд чи може відбутись у найближчому майбутньому, адже позитивні дії у боротьбі зі злочинністю компенсуються відповідною реакцією з боку кримінального середовища. Не можна оминати увагою й те, що, з огляду на зміну пріоритетів внутрішньої політики держави, її подальшу демократизацію й наближення до європейських стандартів, потребують удосконалення правова база, організаційно-управлінські та суто кримінологічні аспекти боротьби з тероризмом. Вирішення названого кола проблемних питань дозволить істотно вдосконалити теоретико-методологічні, організаційні та правові

засади протидії терористичній злочинності й значно посилити кримінологічний тиск на різні форми її проявів.

У своїй сукупності зазначені обставини зумовили актуальність теми цього дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з положеннями: р. 3 Концепції боротьби з тероризмом, затвердженої Указом Президента України від 23.04.2013 р. № 230/2013; р. 3 Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016; р. 4 Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015; п. 5.16 додатку 5 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого Наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275; р. 12 Координаційного плану наукових досліджень з проблем кримінології на 2018 р., затвердженого на засіданні Координаційного бюро з проблем кримінології НАПрН України 02.03.2018 р.; п. 5.1 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 24.04.2015 р. Обрана тема також відповідає тематиці наукових досліджень кафедри кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ на 2014–2018 роки – «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (номер державної реєстрації 0113U008195).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 червня 2016 року (протокол № 6).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є формування цілісної концепції кримінологічного забезпечення протидії тероризму в Україні як системи знань про його сутність і види, а також форми і засоби протидії, основні напрями удосконалення у теоретичній площині й кримінально-превентивній практиці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- дослідити феномен тероризму у системі кримінального насильства;
- здійснити типологізацію проявів сучасного тероризму;
- проаналізувати кількісні та якісні показники тероризму в Україні в контексті відповідних світових і європейських трендів;
- здійснити кримінологічну характеристику особи сучасного терориста;
- сформувати загальну концепцію детермінації тероризму;
- визначити систему факторів детермінації тероризму;
- проаналізувати механізм детермінації терористичного акту;
- розглянути концепцію механізму протидії тероризму;
- дослідити організаційно-правові засади протидії тероризму;
- визначити коло суб'єктів протидії тероризму та оцінити їх кримінологічну діяльність у цьому напрямку;
- оцінити якість координації дій суб'єктів щодо протидії тероризму;

- розглянути систему заходів протидії тероризму;
- проаналізувати загальносоціальні заходи протидії тероризму;
- надати характеристики спеціально-кримінологічним заходам протидії тероризму;
- визначити напрями удосконалення віктимологічних заходів протидії тероризму.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері протидії злочинності.

Предметом дослідження є феномен тероризму, його детермінація та напрями протидії терористичним загрозам.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати феноменологію, детермінацію та кримінологічні засади протидії тероризму у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємовпливові.

На даному методологічному фундаменті у дисертації застосовуються окремі наукові методи пізнання. За допомогою логіко-семантичного методу розглянуто сутність і місце тероризму у сучасній системі кримінального насильства (підрозділ 1.1). Із використанням системно-структурного методу досліджено систему факторів детермінації тероризму (підрозділи 2.1–2.3). Системно-функціональний метод застосовано для вивчення проблем функціонування механізму протидії тероризму на сучасному етапі розвитку України (підрозділи 3.1–3.4), а також аналізу системи заходів протидії тероризму (підрозділи 3.1–3.3.). Логіко-нормативний метод використано для аналізу відповідних норм закону про кримінальну відповідальність, а також функцій, завдань і повноважень суб'єктів протидії тероризму (підрозділи 1.2, 3.3, 3.4). Статистичні методи дослідження використано для аналізу кількісно-якісних показників злочинів терористичної спрямованості, а також даних, що характеризують особу злочинця (підрозділи 1.3, 1.4). Соціологічні методи дослідження (анкетування, опитування) використано для вивчення думки фахівців відносно розглянутих проблемних питань (розділи 1, 4). Структурно-логічний метод застосовано для формулювання основних завдань і висновків роботи (вступ, висновки до розділів, висновки).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації склали наукові праці фахівців, у тому числі зарубіжних, у галузі філософії, соціології, політології, загальної теорії держави і права, юридичної психології, кримінології та кримінального права, теорії управління та правоохоронної діяльності, інших галузевих правових наук.

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, які визначають правові засади організації та здійснення протидії тероризму в Україні. Дисертант звертався також до законодавства деяких зарубіжних держав, досвід яких у галузі правового регулювання відповідних інститутів може бути використано в Україні.

Інформаційну та емпіричну основу дослідження становлять: узагальнення 720 кримінальних проваджень про злочини терористичної спрямованості; 112 матеріалів – листування органів досудового слідства з прокуратурою і судом;

61 програмне рішення органів влади з питань протидії злочинності та запобігання злочинам; узагальнення результатів прокурорської, слідчої та судової діяльності за 2010–2017 роки; результати контент-аналізу публікацій та on-line опитування користувачів в соціальних мережах «Facebook» та «Instagram»; політико-правова публіцистика, довідкові видання, статистичні матеріали Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації та інших правоохоронних відомств за 2005–2017 роки, а також результати узагальнення проведених анкетувань та опитувань працівників правоохоронних органів Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Полтавської, Сумської, Харківської та Херсонської областей.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є першою з часів початку збройного конфлікту на Сході України монографічною роботою, в якій комплексно, із застосуванням сучасної методології юридичних досліджень розглянуто систему заходів кримінологічного впливу на тероризм та супутні йому явища з метою усунення факторів, що сприяють їх відтворенню та існуванню. В результаті сформовано цілісну наукову концепцію кримінологічного забезпечення протидії тероризму в сучасних умовах гібридної агресії з боку РФ, трансформації її форм та методів. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

– від початку збройної агресії на Сході України проаналізовано кількісно-якісні показники тероризму. Установлено, що тероризм в Україні відтворюється за тенденціями, ідентичними таким із тероризмом у загальносвітовому та європейському вимірах. Сплеск статистично зареєстрованої терористичної активності протягом останніх п'яти років пов'язується зі створенням у квітні 2014 р. та подальшою діяльністю на території окремих районів Донецької та Луганської областей терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», розв'язуванням та веденням агресивної війни щодо України з боку РФ, а також особливостями правового регулювання діяльності, пов'язаної з протидією їй;

– здійснено типологізацію осіб терористів за п'ятьма базовими критеріями: 1) за переважаючим мотивом учинення терористичного акту виділено ідейно-політичний, корисливий, змішаний та нігілістичний типи; 2) за джерелом ініціювання терористичної діяльності – активно-криміногенний (ендогенний) і пасивно-криміногенний (екзогенний) типи; 3) за характером зв'язків із терористичними групами чи терористичними організаціями – одиничний ініціативно-самостійний, одиничний завербований актор, організатор і член терористичної групи чи організації; 4) за ступенем позитивної соціальної інтегрованості – активно інтегрований, посередньо інтегрований та дезінтегрований (маргінальний) типи; 5) за рівнем «професійності» терористичної діяльності – професійний і непрофесійний типи терористів. Кожному з виділених типів дано науковий опис і пояснення;

– запропоновано системоформний комплекс детермінант тероризму – фасетну їх класифікацію. За змістом, специфікою впливу на базову систему, рівнями дії та іншими критеріями виділено різні детермінанти тероризму, які додатково градуюються за рахунок їх змістовного аналізу. Запропонована варіативна класифікаційна характеристика системи детермінації тероризму має системно-структуровану міжрівневу та внутрішньорівневу будову, об'єднану функціональними залежностями детермінант, дає цілісне уявлення щодо процесу причиноутворення, закладає умови для подальшого системного факторного аналізу детермінації тероризму за певною типологією;

– концепцію механізму протидії тероризму пропонується розглядати в двох вимірах: 1) як бачення, систему поглядів на сутність і зміст механізму протидії злочинності, які ґрунтуються на встановлених і науково доведених даних щодо тенденцій, характеристик, закономірностей та проявів тероризму як феномену сучасного суспільства; 2) як визначальний стратегічний вектор, базовий спосіб розгортання й оформлення практичної реалізації механізму протидії тероризму;

– запропоновано розгалужену систему науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення теоретичних знань і практичних підходів до організації та здійснення кримінально-превентивного впливу на терористичну злочинність, зокрема за рахунок підвищення ефективності організаційно-правового забезпечення протидії тероризму, оптимізації чинної системи суб'єктів протидії тероризму, модернізації як вертикальних, так і горизонтальних комунікативних зв'язків між ними, активізації співпраці і поглиблення взаємодії з науковими та дослідницькими установами з метою вдосконалення форм і методів протидії тероризму тощо;

удосконалено:

– основні положення базової соціально-психологічної концепції пояснення причин та умов злочинності, специфікація яких до проблем детермінації тероризму дозволила довести, що найближчим фактором, який безпосередньо спричиняє терористичну активність, є мотив, що відтворює на індивідуальному рівні через криміногенні якості особистості викривлену суспільну свідомість, причому остання відрізняється антисуспільним змістом і перебуває у більш криміногенному стані, ніж чинники загального порядку. Загальні фактори суспільного життя впливають на вчинення терористичних злочинів через мотиваційні процеси терористичного акту як умови конкретної життєвої ситуації, де відбувається формування особистості й терористичного мотиву конкретного терориста;

– науковий підхід до визнання базовими складовими механізму протидії тероризму його цілей, завдань, об'єкта, принципів протидії, організаційно-правового забезпечення такої діяльності, системи суб'єктів протидії, а також напрямів удосконалення функціонування механізму протидії тероризму;

– систему аргументів на користь розуміння координації дій щодо протидії тероризму як системи взаємоузгоджених дій тактично самостійних суб'єктів протидії тероризму, побудованої на основі єдиної концепції протидії тероризму. Обґрунтовано, що координація дій щодо протидії тероризму охоплює спільну

мету, принципи координації, формально визначену та науково обґрунтовану тактику координації та постійність і безперервність здійснення такої діяльності з урахуванням місця, компетенції й ролі кожного самостійного суб'єкта в системі протидії тероризму;

– систему принципів протидії тероризму, до яких належать: 1) використання оптимальної комбінації всіх існуючих матеріально-технічних, інформаційних та наукових ресурсів у розбудові механізму протидії тероризму; 2) пріоритетність залучення та збереження кваліфікованих кадрів у системі суб'єктів протидії тероризму; 3) розумна поміркована пропаганда щодо недопустимості підтримки й толерантного ставлення до проявів тероризму; 4) побудова відповідального громадянського суспільства; 5) упровадження провідних інноваційних технологій у механізм протидії тероризму, а також у систему управління й координації діяльності суб'єктів протидії тероризму; 6) поглиблення напрямів міжнародного співробітництва у сфері протидії тероризму; 7) збереження балансу між репресивними та профілактичними заходами протидії тероризму; 8) пріоритетність дотримання прав і свобод людини та громадянина під час реалізації завдань протидії тероризму; 9) інформування населення щодо характеру, масштабів і рівня терористичних загроз та проведення антитерористичних заходів; 10) забезпечення режиму постійної готовності й оперативності реагування на терористичні загрози; 11) забезпечення достатнього державного фінансування та матеріально-технічного забезпечення механізму протидії тероризму; 12) спрямування діяльності з протидії тероризму на досягнення соціального компромісу;

– наукове знання про систему заходів протидії тероризму, яку залежно від сфери застосування й основного змісту становить низка заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й віктимологічного характеру. На загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівні протидія забезпечується завдяки здійсненню низки взаємозалежних і взаємообумовлених заходів політичного, соціально-економічного, правоохоронного, організаційно-технічного, правового, ідеологічного, культурно-виховного, інформаційного та військового характеру. Віктимологічний вектор протидії як на макрорівні, так і на мікрорівні передбачає реалізацію загальносоціальних віктимологічних, спеціально-віктимологічних і індивідуально-віктимологічних заходів;

дістало подальший розвиток:

– наукова позиція щодо розуміння тероризму як особливого виду кримінального насильства, якому притаманні специфічні властивості, внаслідок чого запропоновано його визначення як учинення або погрозу вчиненням насильницьких дій чи заподіянням іншої шкоди, спрямованих на залякування населення з метою спонукання органів державної влади, міжнародних організацій, фізичних чи юридичних осіб до ухвалення певних рішень;

– систематизація наукових підходів до розуміння поняття «терористичний акт», яке залежно від кола охоплюваних діянь може мати два визначення – вузьке та широке, а також рівнів існування тероризму, а саме: у вузькому, широкому і найбільш широкому розумінні;

– феноменологічний підхід до аналізу сучасних терористичних загроз, в результаті якого встановлено, що тероризм в Україні є здебільшого політичним, в основі якого переважають пропагандистські ідеї сепаратизму, федералізації, зміни політичного режиму або протидії тенденціям політико-культурній автономізації інших етнічних громад;

– підходи до класифікації тероризму за характером вираженої зовні першочергової дії або за мотивацією вчинюваного. За першою підставою виокремлюють такі види, як внутрішньодержавний та міжнародний тероризм, технологічний, кібернетичний, повітряний, морський, пенітенціарний тероризм тощо. За другою – виділяють тероризм узагалі та терористичні акти зокрема (як вчинювані з політичних, релігійних, економічних та особистих мотивів);

– розуміння терористичного акту, з одного боку, як об'єкта соціальних зв'язків і впливів, з іншого – як форми втілення активної, цілеспрямованої, перетворюючої діяльності індивіда із психологією, що сформувалася. З точки зору детермінації постулюється процес, що розгортається як у просторі, так і в часі, й охоплює не лише дію – суспільно-небезпечне діяння, а й психічні процеси та явища, які йому передували.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що:

– у науково-дослідній сфері ці результати, які в сукупності становлять цілісну концепцію кримінологічного забезпечення протидії тероризму в Україні в сучасних умовах гібридної агресії з боку Російської Федерації, трансформації її форм та методів, можуть бути основою для подальшої розробки відповідних проблем (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 15 серпня 2018 року);

– у галузі правотворчості висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для підготовки й уточнення низки законодавчих та підзаконних актів у сфері організації та здійснення кримінологічного забезпечення протидії тероризму в Україні;

– у правозастосовній діяльності використання одержаних результатів дозволить підвищити ефективність процесів і процедур організації та здійснення кримінологічного забезпечення протидії тероризму в Україні;

– в освітньому процесі матеріали дисертації доцільно використовувати при підготовці підручників та навчальних посібників із дисциплін «Кримінологія», «Кримінологія та профілактика злочинів» тощо. Їх враховано також у навчально-методичних розробках, підготовлених автором та за його участю (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 30 серпня 2018 року).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертантом на наступних всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: «Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.), «Сучасні проблеми правового, економічного та

соціального розвитку держави» (м. Харків, 18 листопада 2016 р.), «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.), «Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)» (м. Харків, 25 листопада 2017 р.), «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, 1 грудня 2017 р.), «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України» (м. Харків, 30 березня 2018 р.), «Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія» (м. Харків, 27 квітня 2018 р.), «Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права» (м. Дніпро, 25 травня 2018 р.), «Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування» (м. Дніпро, 8 червня 2018 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображені в одній одноособовій монографії, 16 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 4 статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію, 9 працях апробаційного характеру, 1 праці, що додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які об'єднують 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг дисертації становить 442 сторінки, з яких основний текст дисертації займає 370 сторінок, список використаних джерел розташований на 52 сторінках (509 найменувань), додаток – на 4 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, висвітлюється ступінь її наукової розробленості, формулюються об'єкт, предмет, мета та задачі дослідження, визначаються теоретико-методологічні основи й емпірична база, обґрунтовується наукова новизна одержаних результатів, їх теоретичне та практичне значення, форми апробації та структура дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Феномен сучасного тероризму» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Тероризм у системі кримінального насильства»* зазначається, що тероризм як багатовимірне та багаторівневе негативне явище сучасності проявляється в суспільному житті у двох аспектах – соціальному та правовому, тому і вивчення проблематики терористичних проявів має здійснюватися на підставі комплексного кримінологічного та правового аналізу, тобто як із позиції встановлення притаманних учинюваним у реальній дійсності терористичним діям властивостей, так і з позиції точності та досконалості передбачення ознак цих властивостей у статтях чинного законодавства взагалі та кримінального закону зокрема.

У сучасній правовій доктрині тероризм визначається як особливий вид кримінального насильства, якому притаманні такі основні властивості: 1) вчинення або погроза вчиненням насильницьких діянь чи заподіяння іншої шкоди; 2) публічний характер вчинюваних діянь із наміром досягти їх широкого розголосу; 3) спрямованість діянь на залякування населення (указане спрямування є ядром тероризму, що має місце завжди, на відміну від провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення тощо); 4) застосування насильства щодо одних осіб (безвинних жертв) чи заподіяння їм іншої шкоди з метою спонукання до вигідної для терористів поведінки певних інших осіб – суб'єктів впливу (органів влади, міжнародних організацій, фізичних чи юридичних осіб тощо). Із урахуванням цього запропоновано визначити тероризм як учинення або погрозу вчиненням насильницьких дій чи заподіянням іншої шкоди, спрямованих на залякування населення з метою спонукання органів державної влади, міжнародних організацій, фізичних чи юридичних осіб до ухвалення певних рішень.

Оскільки тероризм у реальній дійсності проявляється як складне явище, то в межах кримінально-правової характеристики терористичне діяння також розглядається як учинене суб'єктом злочину багатооб'єктне, полінаслідкове та складне (складене) суспільно небезпечне посягання, що відрізняється єдністю взаємопов'язаних дій, обумовлених певною ієрархією цілей. За відсутності будь-якої з цих ознак діяння не може розглядатися як терористичне. Тому і законодавче визначення ознак терористичних злочинів повинне максимально відповідати тим властивостям, які іманентно притаманні вчинюваним терористичним діянням, а в разі виявлення невідповідності законодавчих конструкцій властивостям вчинюваних терористичних діянь необхідно вносити корективи до відповідних статей закону.

У підрозділі 1.2 *«Типологія тероризму: від юридичної догми до правозастосовчої практики»* зазначається, що феноменологічне пізнання тероризму як складного та багатовимірного негативного явища реальної дійсності зумовлює необхідність розробки його типології на підставі поєднання різних критеріїв і підходів з одночасним синтезом кінцевого продукту теоретичного осмислення співвідношення понять, що стосуються предмету дослідження, та його пристосуванням до потреб правозастосування.

У роботі набули подальшого розвитку наукові підходи (В. П. Ємельянов) до систематизації рівнів тероризму, внаслідок чого виділено три рівні існування тероризму, а саме: 1) тероризм у вузькому розумінні; 2) тероризм у широкому розумінні; 3) тероризм у найбільш широкому розумінні.

Під тероризмом у вузькому розумінні маються на увазі публічне вчинення або погрози вчиненням загальнонебезпечних дій (вибухів, підпалів, отруєнь, затоплень, екологічних чи техногенних катастроф тощо), спрямовані на залякування населення з метою спонукання органу влади, міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи до ухвалення якогось рішення чи вчинення або не вчинення певних дій в інтересах терористів. Вчинення у реальності будь-якого

діяння, що підпадає під ознаки тероризму у вузькому (власному) розумінні, позначається в науці поняттям «терористичний акт».

Поняття «тероризм у широкому розумінні» охоплює тероризм у вузькому розумінні й усі інші злочини терористичної спрямованості, до категорії яких, крім терористичного акту, відносять, наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча або представника іноземної держави, захоплення заручників, будинків чи споруд, водного чи повітряного судна, залізничного рухомого складу тощо, якщо ці діяння вчиняються публічно та є спрямованими на залякування населення з метою спонукання адресатів впливу до ухвалення якогось рішення або відмови від нього в інтересах терористів. Тобто, категорія «тероризм у широкому розумінні» відповідає всім ознакам власне тероризму за винятком першої ознаки, оскільки охоплює не тільки загальнебезпечні діяння, але й інші суспільно небезпечні діяння, сутність яких полягає у залякуванні населення з метою спонукання адресатів впливу до ухвалення вигідних для терористів рішень. Вчинення у реальності будь-якого діяння, що підпадає під ознаки тероризму у широкому розумінні, позначається у науці поняттям «акт тероризму».

Поняття «тероризм у найбільш широкому розумінні» (терористична діяльність) охоплює тероризм у широкому розумінні та будь-яке сприяння підготовці або вчиненню злочинів терористичної спрямованості: навчання терористичній діяльності, створення терористичної групи чи терористичної організації, пропаганда й поширення ідеології тероризму, публічні заклики до вчинення терористичних діянь або публічне виправдання тероризму, фінансування тероризму тощо. Учинення у реальності будь-якого діяння, що підпадає під ознаки тероризму у найбільш широкому розумінні (особливо такого, що виражається у сприянні злочинам терористичної спрямованості), позначається у науці поняттям «терористична акція».

Певна частина діянь, що підпадає під поняття «тероризм у найбільш широкому розумінні», була криміналізована й має назву «терористичні злочини», яка за своїм змістом є ширшою за категорію «злочини терористичної спрямованості», оскільки, крім цих злочинів, охоплює всі криміналізовані форми та види сприяння їм, але вужчою за категорію «терористична діяльність», оскільки поки ще не всі форми та види такої діяльності криміналізовано.

Поняття «терористичний акт» залежно від кола охоплюваних цим поняттям діянь також може мати принаймні два визначення – у вузькому та широкому розумінні.

Поняття «терористичний акт» у вузькому розумінні – це вчинення або погроза вчинення загальнебезпечних дій (вибухів, підпалів, отруєнь, затоплень тощо), спрямованих на залякування населення з метою спонукання суб'єктів впливу (органу державної влади, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи) до ухвалення вигідних для терористів рішень. Саме у такому розумінні ознаки терористичного акту передбачаються у ст. 258 КК України, а також у кодексах низки інших держав, наприклад у ст. 323 КК Грузії, ст. 278 КК Республіки Молдова тощо.

Поняття «терористичний акт» у широкому розумінні («акт тероризму») – це вчинені з цією ж спрямованістю та метою не лише загальнонебезпечні, але й будь-які інші суспільно небезпечні діяння. Саме у такому вигляді ознаки терористичного акту визначено, наприклад, у ст. 255 КК Республіки Казахстан, ст. 88 КК Латвійської Республіки та ст. 237 ПК Естонії.

Крім зазначених видів терористичних актів, можна їх поділити також за багатьма іншими критеріями. Але частіше за все їх поділяють або за характером вираженої зовні першочергової дії, або за мотивацією вчинюваного. За першою підставою виокремлюють такі види, як внутрішньодержавний та міжнародний тероризм, технологічний, кібернетичний, повітряний, морський, пенітенціарний тероризм тощо. За другою – виділяють тероризм узагалі та терористичні акти зокрема (як вчинювані з політичних, релігійних, економічних та особистих мотивів). Згадані види тероризму можуть певною мірою збігатись, проникати один в одного, тому їх визначення має суто кримінологічне значення, а не кримінально-правове, що свідчить про відсутність сенсу передбачати у кримінальному законодавстві окремі склади злочинів, які містять ознаки того чи іншого різновиду тероризму, бо таких різновидів існує нескінченна кількість.

Зосереджено увагу на відмежуванні терористичних діянь від так званих «злочинів з ознаками тероризування» (вимагання, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тероризування засуджених в установах виконання покарань тощо). Особливість цих діянь полягає у тому, що, на відміну від терористичних злочинів, під час їх учинення, по-перше, відсутня публічність виконання, навпаки, вони вчиняються зазвичай з явним намаганням винних залишитися якомога менш помітними; по-друге, під час учинення цих злочинів залякування здійснюється тільки на рівні адресатів впливу, тобто на рівні лише тих осіб, від яких очікується певний результат («мікрорівень»), тоді як терористичним злочинам притаманні два рівня залякування – населення та адресатів впливу; по-третє, залякування тут здійснюється не лише за допомогою насильства або погрози ним, але й за допомогою ненасильницьких дій або погроз ними (розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти у таємниці, обмеження прав або законних інтересів потерпілого чи його близьких, вилучення майна).

Зроблено акцент, що не може розцінюватися як терористичне діяння звичайне залякування, яке не супроводжується конкретними насильницькими діями або реальною можливістю їх застосування, тому випадки так званого «телефонного тероризму» є різновидом хуліганських діянь. Водночас не можна відносити до терористичних діянь і реальні навіть загальнонебезпечні дії, що залякують оточуючих, якщо вони не спрямовані на спонукання суб'єктів впливу до ухвалення вигідних для винних осіб рішень.

Тероризм слід також відрізняти від терору. По-перше, акт тероризму – це одноразово вчинюване діяння або серія таких актів, тоді як терор має тотальний, безперервний, масовий характер. По-друге, суб'єктами актів тероризму є фізичні осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності за такі діяння, а

суб'єктами терору виступають суспільно-політичні структури, які володіють необмеженою владою над соціальним контингентом тієї місцевості, де розвертаються їхні дії. Ця влада суб'єктів терору є тим чи іншим чином офіційно встановленою – виборним шляхом, шляхом престолонаслідування, узурпації влади, військової інтервенції тощо. По-третє, суб'єкти тероризму здійснюють залякування населення з метою спонукання до певної поведінки представників влади чи міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи, а суб'єкти терору здійснюють залякування населення з метою спонукання до певної поведінки самого ж населення. Тобто, для тероризму є характерними два рівня залякування – населення (макрорівень) і суб'єктів впливу (мікрорівень), тоді як терору притаманний лише один рівень залякування – населення, тобто залякування тут здійснюється лише на макрорівні, оскільки само ж населення і виступає в якості суб'єкта впливу, щодо якого спрямовано спонукання до певної поведінки, яка влаштовує суб'єктів терору.

Зроблено висновок про необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі з тим, щоб мати один, але досконало сформульований склад злочину, який містить ознаки терористичного акту у його вузькому чи широкому («акт тероризму») розумінні та дозволяє чітко відмежовувати терористичні діяння від інших схожих на них проявів.

У підрозділі 1.3 «Кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників тероризму» встановлено, що тероризм в Україні відтворюється за тенденціями, ідентичними таким із тероризмом у загальносвітовому та європейському вимірах.

З 1991 по 2013 рр. включно в Україні загалом було зареєстровано 55 терактів. З 2014 р. відбувається різке зростання рівня терористичної загрози, що відобразилось на показниках її рівня та динаміки. У 2014 р. зареєстровано 894 теракти, у 2015 р. – 349, у 2016 р. – 1658, у 2017 р. – 1283. Сплеск статистично зареєстрованої терористичної активності протягом останніх п'яти років пов'язується зі створенням у квітні 2014 р. та подальшою діяльністю на території окремих районів Донецької та Луганської областей терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», розв'язуванням та веденням агресивної війни щодо України з боку РФ, а також особливостями правового регулювання діяльності, пов'язаної з протидією їй.

Наголошено на вкрай низькому рівні розкриття та судимості за вчинення терактів в Україні. У 2014 р. направлено до суду з обвинувальним актом 6 кримінальних проваджень, не засуджено жодної особи. У 2015 р. – 25 проваджень направлено до суду, засуджено 1 особу. У 2016 р. до суду направлено 14 проваджень, засуджено 7 осіб. У 2017 р. – 5 та 3 відповідно.

Виявлено, що, на відміну від динаміки терористичних актів в Україні, інші злочини терористичної спрямованості, передбачені, зокрема, статтями 258³ та 258⁵ КК України, виявили найвищі показники рівня у 2015 році, коли було зареєстровано 567 випадків участі у терористичній групі чи терористичній організації та 93 випадки фінансування тероризму. Кількість злочинів, передбачених статтями 258¹, 258² та 258⁴ КК України, є статистично незначною.

Акцентовано увагу на проблемі латентності тероризму. Установлено, що рівень латентності терактів в Україні не перевищує 5–10 % та є, як правило, наслідком некоректної кримінально-правової кваліфікації (зокрема, як хуліганства чи умисного знищення або пошкодження майна). Натомість високими є показники латентності таких злочинів, як створення терористичної групи чи терористичної організації в частині участі у терористичній групі чи терористичній організації, а так само сприянні їх діяльності (ст. 258³ КК України) та фінансування тероризму (ст. 258⁵ КК України). Доводиться, що частка незареєстрованих злочинів, передбачених ст. 258³ КК України, сягає 98 %, а злочинів, передбачених ст. 258⁵ КК України, – 95 %.

Терористичні акти в Україні вчиняються здебільшого особами, які не мають судимості. За узагальненими даними 2014–2017 рр. таких виявилось 92 %. Аналогічним цей показник є і за злочинами, передбаченими статтями 258³ КК України (91,1 %) та 258⁵ КК України (93 %).

28 % усіх терактів, в яких органами досудового розслідування встановлено особу злочинця (оголошено про підозру), вчиняється групою осіб за попередньою змовою, за показниками ж судимості теракти є груповими злочинами у 90 % випадків.

У переважній більшості випадків теракти вчиняються у сукупності з іншими злочинами: незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) – 98 %; незаконним виготовленням бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263¹ КК України) – 14 %; створенням терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258³ КК України) – 9 %; злочинами проти основ національної безпеки (статті 109, 110, 113 КК України) – 4 %. Приблизно у 25 % випадків трапляється сукупність терористичного акту ще з кількома злочинами.

Установлено, що тероризм в Україні є здебільшого політичним. Залежно від ідеологічної спрямованості переважають теракти сепаратистів, натхненних політико-пропагандистськими ідеями створення в Україні квазідержавного утворення «Новоросія» й підтримки діяльності так званих «ДНР» і «ЛНР» (87 %). 8 % терористичних актів обґрунтовується ідеями федералізації України та зміною політичного режиму. Ще 3 % складають антикомуністичні теракти. На антинаціоналістичні (скеровані ідеями протидії українському націоналізму) припадає 1,8 % терористичних актів, на правоідеологічні – 0,2 %. У підґрунті останніх лежать ідеї протидії тенденціям політико-культурній автономізації польської й угорської громад на території України.

У структурі засобів учинення терактів переважають вибухові пристрої (82 %). З використанням вогнепальної зброї вчиняється 16 % терористичних актів, запалювальні суміші використовуються у 2 % випадків.

Для сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258⁴ КК України) як програмно-технічні засоби вербування у 90 % випадків використовуються соціальні мережі «ВКонтакте» та «Однокласники». У 10 % використовується технічне й програмне забезпечення «Zello».

Залежно від місця вчинення теракти структуруються таким чином: 48 % – у місцях масового скупчення людей (цивільного населення); 19 % – на військових об'єктах; 11 % – на об'єктах цивільної інфраструктури; 8 % – у місцях розташування громадських організацій, що надають допомогу ЗСУ та Національній гвардії України на волонтерських засадах; 6 % – в місцях розташування інших органів державної влади та місцевого самоврядування; 5 % – у місцях розташування осередків політичних партій, громадських організацій політичного спрямування; 2,5 % – теракти, вчинені у місцях періодичних зустрічей патріотично налаштованих громадян України; 0,5 % – у місцях розташування приміщень іноземних представництв.

Географія тероризму в Україні відображає переважання східних областей: Донецька область – 51 %, Луганська – 23 %, Харківська – 8 %, Дніпропетровська – 6 %, Запорізька та Одеська – по 3 %, Миколаївська – 2,5 %, Сумська – 1,5 %, Київська – 1 %, Івано-Франківська – 0,5 %, решта інших областей сукупно – 0,5 %. Індекс терористичної інтенсивності з розрахунку на 100 тис. населення в Донецькій та Луганській областях становить 12,5 і 10,8 відповідно. Високою також є терористична інтенсивність у Харківській (3), Дніпропетровській (2), Запорізькій (1,9) та Одеській (1,3) областях.

Аналогічне співвідношення географічного розподілу злочинів як за показниками рівня, так і за індексом злочинної інтенсивності демонструють і злочини, передбачені статтями 258³ та 258⁵ КК України.

У підрозділі 1.4 *«Кримінологічна характеристика особи сучасного терориста»* встановлено, що терористичні практики здебільшого відтворюються в діяльності чоловіків (99 %). Серед засуджених за вчинення терактів в Україні протягом 2014–2017 рр. 97 % – громадяни України, 2 % – громадяни РФ, 1 % – громадяни інших країни. Засуджені за інші злочини терористичної спрямованості (статті 258²–258⁵ КК України) – 100 % громадяни України.

У загальній структурі терористів переважає середня вікова група 30–50 років, на яку припадає 76 % усіх терактів, учинених в Україні. 12 % – особи, віком 25–30 років, 8 % – 50–60 років, 3 % – 18–25 років, 1 % – 65 років і старше. При цьому 89 % терористів були не одруженими.

Переважає більшість (93 %) терористів в Україні має повну загальну середню освіту. Ще 5 % – повну вищу, 2 % – базову вищу.

Близько 92 % засуджених за теракти були працездатними, але на момент вчинення злочину ніде не навчалися та не працювали. Водночас акцентовано увагу на тому, що серед терористів, які були засуджені в Україні протягом 2014–2017 рр., близько 10 % – діючі на момент учинення теракту або колишні військовослужбовці чи працівники правоохоронних органів.

Здійснено типологізацію осіб терористів за п'ятьма базовими критеріями: 1) за переважаючим мотивом учинення терористичного акту виділено ідейно-політичний, корисливий, змішаний та нігілістичний типи; 2) за джерелом ініціювання терористичної діяльності – активно-криміногенний (ендогенний) і пасивно-криміногенний (екзогенний) типи; 3) за характером зв'язків із

терористичними групами чи терористичними організаціями – одиничний ініціативно-самостійний, одиничний завербований актор, організатор і член терористичної групи чи організації; 4) за ступенем позитивної соціальної інтегрованості – активно інтегрований, посередньо інтегрований та дезінтегрований (маргінальний) типи; 5) за рівнем «професійності» терористичної діяльності – професійний і непрофесійний типи терористів. Кожному з виділених типів дано науковий опис і пояснення.

Розділ 2 «Детермінація тероризму і терористичного акту» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Загальна концепція детермінації тероризму»* констатується відсутність єдиних методологічних підходів до розуміння детермінант сучасного тероризму в Україні попри використання практично єдиного масиву інформації й узгодженості щодо змісту та типології детермінант злочинності в цілому. Відбувається вмотивована або мовчазна, свідомо-несвідомо відмова від асоціювання методологій авторських досліджень із традиційною для кримінології діалектичною матеріалістичною методологією соціального детермінізму, переривання наступності теоретично обґрунтованого кримінологічного тлумачення та розуміння детермінаційних процесів.

Підґрунтя методології дослідження тероризму складають похідні від синергетики методи, принципи й дискурс дослідження, теоретичну обґрунтованість і практичну ефективність яких достеменно в кримінології не доведено, тому вона викликає певні сумніви й потребує обережного та свідомого використання. Синергетичні підходи використовуються у відриві від системного аналізу детермінації тероризму, прийоми системотехніки кримінологічних досліджень використовуються фрагментарно, а детермінацію тероризму не визначено як систему з певними ознаками та характеристиками. У результаті спостерігається абсолютне переважання досліджень у стилістиці наукового узагальнення наявного соціологічного, політичного, психологічного й іншого знання, а також введення його в кримінологічний обіг і кримінологічну теорію під гаслом полідисциплінарного характеру дослідження тероризму та його детермінації.

Із тих само причин відбувається інкогнітарне використання методології позитивізму на тлі відмови від емпіричних методик щодо отримання первинної інформації. У зв'язку з цим несвідомо, без розуміння сутності та структури використовуються окремі елементи факторного аналізу детермінант тероризму. У підсумку цілісну, методологічно об'єднану й емпірично обґрунтовану кримінологічну за своєю суттю концепцію детермінації тероризму дотепер не розроблено, а проблема детермінації тероризму потребує системного опрацювання на емпіричному й теоретичному рівнях.

Цю концепцію з указаних методологічних причин і мотивів сучасної гносеологічної етики до формулювання знань про детермінацію тероризму повинні складати елементи феноменології у вигляді певних прийомів і методик опису сутнісних характеристик елементів детермінаційного поля тероризму як ознак

тероризму, що примножує сумативність знання про детермінанти тероризму та впливає на практичний бік урахування факторів як об'єктів протидії тероризму. Акцентовано увагу, що у наукових дослідженнях бажано звільнитись від заполітизованості, спрощеної рефлексії й метафізичного суб'єктивізму суджень щодо ціннісного виміру певних явищ як детермінант чи побічних факторів тероризму, редукції детермінації до загальновизнаних видів зумовлення, що в сукупності утворюють нову проблему – проблему штучної доктринальної та фактичної латентності детермінант тероризму.

У підрозділі 2.2 «Система факторів детермінації тероризму» зазначається, що система детермінації тероризму – це система відкритого типу, що постійно перетинається з детермінаційними процесами, які генерують інші негативні явища. Для протидії тероризму основними об'єктами серед детермінаційних передумов стають супутні злочини й девіації, які складають єдине поле факторів тероризму. Тому методологічно доцільно й практично виправдано використовувати підходи, методики та результати емпіричних досліджень як універсальних і для тероризму, і для споріднених видів злочинності, і для злочинності в цілому з урахуванням, безумовно, певної специфіки тероризму.

Відкритість системи детермінації тероризму викликає безперервний стан нестабільності, неврівноваженості цієї системи, що стає джерелом саморозвитку окремих факторів, виникнення нових детермінант, самовідтворення та саморозвитку системи терористичної діяльності.

Сутнісною ознакою факторів тероризму є наявність їх матеріального або ідеального походження. Тому детермінація тероризму за характеристиками її елементів-факторів належить до змішаного типу систем. Детермінантами тероризму виступають як матеріальні явища, процеси й обставини, так і ідеальні за своєю природою явища. Отже, в системі детермінант тероризму треба орієнтуватись на характеристики й закономірності матеріальних та ідеальних властивостей явищ, процесів та обставин.

Адаптація базової соціально-психологічної концепції пояснення причин та умов злочинності до проблем детермінації тероризму дозволила довести, що ознаками причинності володіють лише найближчі до терористичного злочину детермінанти, які є безпосередніми причинами злочинності. Найближчим фактором, який безпосередньо спричиняє терористичну активність, є мотив, що відтворює на індивідуальному рівні через криміногенні якості особистості викривлену суспільну свідомість, причому остання відрізняється антисуспільним змістом і перебуває у більш криміногенному стані, ніж чинники загального порядку. Загальні фактори суспільного життя впливають на вчинення терористичних злочинів через мотиваційні процеси терористичного акту як умови конкретної життєвої ситуації, де відбувається формування особистості й терористичного мотиву конкретного терориста, які можуть бути типологізовані та використані у кримінологічній протидії. Щодо всієї групи злочинів терористичної спрямованості, які в цілому і складають базове розуміння тероризму як явища,

діють детермінанти некаузального типу зв'язку. Поліморфність і універсальність впливів останніх на тероризм і знаходить вираз у багатофакторному підході.

Головною вадою застосування соціально-психологічної концепції пояснення причин тероризму є суттєве змішування детермінант окремого терористичного злочину й окремих видів терористичних проявів і тероризму як соціального явища. Розуміння цієї проблеми активує дослідників у напрямку перенесення акценту наукового пошуку із загальних детермінант тероризму до детермінант окремих його видів, дослідження закономірностей відтворення соціальних передумов у мотиваційному механізмі терористичної активності, створення класифікацій детермінант тероризму з урахуванням цих обставин, вивчення особи терористів певних типів тощо.

Зроблено висновок, що єдиним інструментом, що дозволить здійснити системний факторний аналіз детермінації тероризму, є комплексний підхід. У результаті його застосування запропоновано системоформний комплекс детермінант тероризму – фасетну їх класифікацію. За змістом, специфікою впливу на базову систему, рівнями дії та іншими критеріями виділено такі детермінанти тероризму:

- економічні, політичні, соціальні, психологічні, управлінські, правові й технологічні фактори (з подальшою градацією та внутрішньою конкретизацією обставин у межах кожної з цих груп: ідеологічні, культурологічні, соціально-психологічні, морально-психологічні, етнічні, релігійні тощо фактори);
- соціально-економічні, соціально-психологічні та соціально-правові чинники криміналізації суспільства, тобто детермінаційні властивості інших протиправних практик, які кваліфікуються як злочинні без ознак тероризування;
- загальні детермінанти тероризму, ідентичні причинам злочинності взагалі та специфічні в контексті детермінації тероризму, що поділяються за рівнями на такі: 1) криміногенні детермінанти тероризму як соціального-правового явища; 2) детермінанти формування і розвитку окремих видів терористичної діяльності; 3) детермінанти індивідуальних форм участі в терористичній діяльності;
 - усталені, тимчасові та безпосередні причини тероризму;
 - об'єктивні та суб'єктивні, внутрішні та зовнішні.

Дві останні групи причин додатково градуюються відповідно до їх змістовного аналізу.

Презентована варіативна класифікаційна характеристика системи детермінації тероризму має системно-структуровану міжрівневу та внутрішньорівневу будову, об'єднану функціональними залежностями детермінант. Вона логічно відображає системні зв'язки чинників тероризму, дає цілісне уявлення щодо процесу причиноутворення, закладає умови для подальшого системного факторного аналізу детермінації тероризму за певною типологією.

У підрозділі 2.3 «Механізм детермінації терористичного акту» зроблено акцент на тому, що терористичний акт як складовий елемент системи тероризму має свою унікальність і неповторність. Кожен терористичний акт є окремим суспільно-небезпечним діянням, учиненим у конкретний час та в конкретному

місці, він має свої об'єктивні та суб'єктивні причини, що призвели до його вчинення. Його механізм є відкритою системою, як і всі системи, що існують у реальному світі. На розвиток взаємодії його елементів, що призводить до злочинного результату, впливає значна кількість факторів, однак їх вплив не є однаковим, що дозволяє виділяти основні й другорядні фактори, а головне – об'єктивні та суб'єктивні чинники. Через це терористичний акт розглядається в двох аспектах: як об'єкт соціальних зв'язків і впливів і як форма втілення активної, цілеспрямованої, перетворюючої діяльності індивіда із психологією, що сформувалася. З точки зору детермінації постулюється процес, що розгортається як у просторі, так і в часі, й охоплює не лише дію – суспільно-небезпечне діяння, а й психічні процеси та явища, які йому передували.

До чинників, які детермінують терористичний акт, включено такі категорії:

- 1) особистість злочинця; 2) зовнішнє соціальне середовище, в якому діє суб'єкт; 3) механізм злочинної поведінки.

Злочинці, що вчиняють терористичний акт, мають викривлену правосвідомість, що пов'язано, як правило, з впливом деструктивних процесів глобалізації світової економічної та політичної системи. Терористи, з психологічної точки зору, це особи, які насамперед не змогли себе реалізувати в соціальній, політичній, економічній, організаційній та/або сімейній сферах життя. Їх викривлені соціальні, духовні й моральні життєві орієнтири не дозволили їм зайняти належне місце в суспільстві, що породжує в них ще більшу агресію й бажання добиватися своїх цілей швидко через руйнування існуючого в суспільстві організаційно-правового та іншого ладу. Як правило, деструктивна правосвідомість виникає не лише на підставі індивідуальних психологічних установок, а й на ґрунті тоталітарних ідеологій і релігійних культів, у яких закладено в різних формах ксенофобські ідеї як систему світогляду та світосприйняття. У підґрунті їх детермінації лежать етнопсихологічні, релігійні та класові суперечності, пов'язані з конфліктами різних етносів, класів і конфесій. Зазначене посилюється впливом кримінальної субкультури, яка формує позитивне ставлення та стимулює прихильність до злочинного світу на тлі інформаційного, морального й фізичного терору. Втім, головна роль у структурі названої системи належить мотивації, що розглядається як внутрішній стрижень генезису названого механізму. При цьому мотивація розглядається і як процес, і як сукупність мотивуючих факторів, якими у терористів виступають потреби, зокрема потяг до смерті й агресії, потреба в афіліації та спілкуванні, прагнення до всемогутності, потреба в безпеці, самореалізації та символічній самоідентифікації, в нових і сильних враженнях тощо. Ці потреби, проходячи через викривлену свідомість, стають активним чинником, що формує комплекс мотивів, а саме: мотиви психопатологічного характеру, самоутвердження, молодіжної романтики й героїки, надання своїй діяльності особливої значимості, подолання відчуження, стандартизації, а також корисливі мотиви. Дуже часто тероризм є результатом «твердого» переконання у володінні природною, вищою, кінцевою істиною,

унікальним рецептом врятування свого народу або навіть всього людства (ідейний абсолютизм).

Розділ 3 «Механізм протидії тероризму» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Концепція механізму протидії тероризму»* пропонується концепцію розглядати в двох значеннях: 1) як бачення, систему поглядів на сутність і зміст механізму протидії злочинності, які ґрунтуються на встановлених і науково доведених даних щодо тенденцій, характеристик, закономірностей та проявів тероризму як феномену сучасного суспільства; 2) як визначальний стратегічний вектор, базовий спосіб розгортання й оформлення практичної реалізації механізму протидії тероризму. В останньому розумінні концепція механізму протидії злочинності охоплює не лише його рівні, складові та базові характеристики, а й ідеологію, онтологічні основи та магістральні умови побудови й функціонування такого механізму.

Під механізмом протидії тероризму пропонується розуміти науково обґрунтовану, таку, що ґрунтується на достовірних даних щодо сучасного стану й тенденцій терористичної злочинності, цілісну сукупність організаційно-правових і функціональних компонентів, що забезпечують ефективне виконання завдань і функцій системи протидії тероризму, нейтралізацію негативних наслідків тероризму та сприяння досягненню соціального компромісу. Базовими складовими механізму протидії тероризму слід визнати його цілі, завдання, об'єкт, принципи протидії тероризму, організаційно-правове забезпечення такої діяльності, систему суб'єктів протидії, а також напрями удосконалення функціонування механізму протидії тероризму. Генеральною метою механізму протидії тероризму є максимально можливе зниження терористичних ризиків, своєчасне й оперативне припинення терористичних актів, нейтралізація негативних наслідків тероризму та сприяння досягненню соціального компромісу.

Система принципів механізму протидії тероризму включає: 1) використання оптимальної комбінації всіх існуючих матеріально-технічних, інформаційних та наукових ресурсів у розбудові механізму протидії тероризму; 2) пріоритетність залучення та збереження кваліфікованих кадрів у системі суб'єктів протидії тероризму; 3) розумна поміркована пропаганда щодо недопустимості підтримки й толерантного ставлення до проявів тероризму; 4) побудова відповідального громадянського суспільства; 5) упровадження провідних інноваційних технологій у механізм протидії тероризму, а також у систему управління й координації діяльності суб'єктів протидії тероризму; 6) поглиблення міжнародного напрямку співробітництва у сфері протидії тероризму; 7) збереження балансу між репресивними та профілактичними заходами протидії тероризму; 8) пріоритетність дотримання прав і свобод людини та громадянина під час реалізації завдань протидії тероризму; 9) інформування населення щодо характеру, масштабу й рівня терористичних загроз та проведення антитерористичних заходів; 10) забезпечення режиму постійної готовності й оперативності реагування на терористичні загрози; 11) забезпечення достатнього державного фінансування та матеріально-технічного

забезпечення механізму протидії тероризму; 12) спрямування діяльності з протидії тероризму на досягнення соціального компромісу.

У підрозділі 3.2 *«Організаційно-правові засади протидії тероризму»* зазначається, що ці засади являють собою сукупність національних і міжнародних норм, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, які встановлюють зміст, принципи, суб'єктів протидії тероризму, їх компетенцію, конкретні форми й методи протидії, а також порядок взаємодії та координації дій суб'єктів протидії тероризму. Обґрунтовано класифікацію нормативно-правових актів у сфері протидії тероризму за такими критеріями: за юридичною чинністю, за територіальним поширенням, за функціональним призначенням, за предметом правового регулювання.

Основними недоліками системи організаційно-правового забезпечення протидії тероризму визначено превалювання каральних заходів протидії над профілактичними, непристосованість чинного антитерористичного законодавства до протидії гібридним загрозам національній безпеці України та до проведення широкомасштабних антитерористичних операцій і відсутність урегульованого законом порядку визначення організації терористичною.

Основними напрямками вдосконалення організаційно-правового забезпечення протидії тероризму визнано такі: оновлення Концепції протидії тероризму відповідно до сучасної соціально-політичної ситуації в Україні, необхідність змінити назву Закону України «Про боротьбу з тероризмом» на «Про протидію тероризму» та доповнення його розділом щодо профілактики тероризму, внесення необхідних доповнень у Розділ III «Проведення антитерористичної операції», вдосконалення взаємодії суб'єктів протидії тероризму в питаннях профілактики та припинення терористичних актів на рівні міжвідомчих нормативно-правових актів, розробка концептуальних положень щодо активізації участі громадськості в заходах профілактики терористичних проявів, протидії поширенню радикальної та сепаратистської ідеології, уточнення організаційно-правових засад проведення масштабних антитерористичних операцій для усунення загроз територіальній цілісності та національній безпеці України, визначення критеріїв та процесуального порядку визнання організацію терористичною.

У підрозділі 3.3 *«Суб'єкти протидії тероризму»* вказаними суб'єктами в найбільш широкому розумінні визначено сукупність міжнародних і національних органів, а також громадських організацій та окремих громадян, що здійснюють діяльність із запобігання, виявлення, припинення й мінімізації наслідків терористичної діяльності та сприяння досягненню соціального компромісу. Суб'єктів, що здійснюють протидію тероризму на національному рівні, поділено на два рівні: 1) суб'єкти, що безпосередньо здійснюють протидію тероризму; 2) суб'єкти, що можуть у разі необхідності залучатися до протидії тероризму.

Недоліками чинної системи суб'єктів протидії тероризму визначено несвоєчасність внесення змін або недостатню конкретизацію повноважень суб'єктів протидії тероризму, відсутність нормативно-правового забезпечення реалізації функції попередження тероризму суб'єктами протидії тероризму,

зокрема підрозділами Національної поліції й установами виконання покарань, через що необхідно переглянути повноваження суб'єктів протидії тероризму з урахуванням наявних гібридних загроз національній безпеці України. Останнє положення розглянуто на прикладі питання про особливості застосування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. Акцентовано увагу також на тому, що існує низка організаційно-правових питань щодо порядку застосування підрозділів Збройних Сил України для протидії тероризму, в тому числі й під час антитерористичних операцій. Запропоновано комплекс заходів щодо мінімізації негативних наслідків дії названих чинників механізму протидії тероризму.

У підрозділі 3.4 «Координація дій щодо протидії тероризму» зазначається, що координацією є формально визначена система взаємоузгоджених дій тактично самостійних суб'єктів протидії тероризму, побудована на основі єдиної концепції протидії тероризму. Обґрунтовано, що координація дій щодо протидії тероризму охоплює спільну мету, принципи координації, формально визначену та науково обґрунтовану тактику координації та постійність і безперервність здійснення такої діяльності з урахуванням місця, компетенції й ролі кожного самостійного суб'єкта в системі протидії тероризму. Поряд із координацією взаємодія може забезпечуватися за допомогою як вертикальних, так і горизонтальних комунікативних зв'язків між відповідними суб'єктами протидії тероризму.

Визначено такі напрями вдосконалення координації дій щодо протидії тероризму та взаємодії суб'єктів протидії тероризму: розбудова засад міжвідомчої взаємодії суб'єктів протидії тероризму за інформаційним, забезпечувальним та правоохоронним напрямами; чітке розмежування компетенції суб'єктів протидії тероризму й усунення дублювання їх функцій; підвищення рівня скоординованості дій суб'єктів протидії тероризму в межах діяльності Антитерористичного центру Служби безпеки України; розробка планів заходів оперативного реагування на різні види терористичних загроз із залученням суб'єктів протидії першого та другого рівнів і представників приватного сектору; активізація координації дій з іноземними та міжнародними агенціями протидії тероризму; забезпечення інтеграції вітчизняних автоматизованих баз даних щодо виявлених терористичних загроз та осіб, підозрюваних у тероризмі, з міжнародними спеціалізованими базами даних, особливо європейськими; розбудова зв'язків у межах державно-приватного партнерства у сфері протидії терористичним загрозам; підвищення компетенції керівників суб'єктів протидії тероризму в питаннях координації дій щодо протидії терористичним проявам; поглиблення взаємодії з науковими та дослідницькими установами з метою вдосконалення форм і методів координації дій щодо протидії тероризму.

Розділ 4 «Заходи протидії тероризму» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Система заходів протидії тероризму» зазначається, що протидія злочинності (у тому числі терористичної спрямованості) являє собою предметно зорієнтовану сукупність науково обґрунтованих заходів, які здійснюються органами державної влади, спеціалізованими правоохоронними органами, громадськими формуваннями чи окремими громадянами під час

реалізації відповідних завдань із дотриманням вимог чинного законодавства у цій сфері. Попередження (профілактика) злочинності разом із її запобіганням і припиненням являють собою окремі напрями протидії злочинності. Заходи із профілактики та запобігання здійснюються до моменту вчинення злочину як на етапі виникнення наміру вчинити злочин, так і під час виникнення умислу його вчинити, а також на різних етапах готування до злочинної діяльності. У свою чергу, заходи з припинення злочинної діяльності є актуальними передусім як під час учинення будь-якого злочину (з точки зору попередньої злочинної діяльності – замаху на злочин), так і після його вчинення.

Систему заходів протидії терористичній злочинності залежно від сфери застосування й основного змісту становить низка заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й віктимологічного характеру, які лише у сукупності з огляду на їх взаємозалежність і взаємообумовленість можуть ефективно та дієво протидіяти терористичним загрозам.

У підрозділі 4.2 *«Загальносоціальні заходи протидії тероризму»* зазначається, що на цьому рівні протидія забезпечується шляхом здійснення низки взаємозалежних і взаємообумовлених заходів політичного, соціально-економічного, правоохоронного, організаційно-технічного, правового, ідеологічного, культурно-виховного й інформаційного характеру. До таких заходів належать, зокрема, заходи з удосконалення чинного виборчого законодавства України, забезпечення незалежної діяльності антикорупційних судів, впровадження системи енергетичної безпеки України, істотне підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення правоохоронних та судових органів та багато інших.

Зроблено акцент на необхідності формування і реалізації зваженої політики протидії тероризму, кримінологічні засади якої мають вагоме значення для теорії та практики кримінально-превентивної діяльності, адже у ній знаходить своє вираження воля суспільства, у формі політико-правових ідей втілюються основні засади організації і здійснення відповідної діяльності, визначаються пріоритети її гуманітарної, економічної і правозастосовної основи, створюються передумови для запровадження адекватних механізмів реалізації правоохоронного потенціалу й запровадження новітніх підходів з метою оптимізації та підвищення ефективності функціонування системи як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

У підрозділі 4.3 *«Спеціально-кримінологічні заходи протидії тероризму»* зазначається, що за основним змістом ця система в різних її проявах репрезентована спеціальними політичними, соціально-економічними, правоохоронними, організаційно-технічними, правовими, ідеологічними, культурно-виховними, інформаційними, військовими та іншими заходами. На відміну від загальносоціальних заходів, свій прояв вони знаходять у спеціалізованих законодавчих та інших нормативно-правових актах, стратегіях, програмах, планах і концепціях щодо протидії злочинності у цілому та терористичній злочинності зокрема. До них належать такі групи заходів:

а) політико-правові, організаційно-технічні й управлінські заходи (розробка концепції Стратегії реформування вітчизняних спеціальних служб, розробка концепції Стратегії протидії злочинності на територіях Донецької та Луганської областей, удосконалення положень чинного кримінального законодавства, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення злочинів терористичного характеру, вдосконалення адміністративно-правових заходів попередження акцій тероризму, вдосконалення державного контролю за предметами озброєння та ін.);

б) економічні та соціальні заходи (упровадження соціально-економічної політики, що зменшує наміри терористів щодо вчинення терористичних актів; контроль за фінансуванням терористичних організацій тощо);

в) ідеологічні, культурно-виховні й інформаційні заходи (надання можливості вільного вираження поглядів учасникам соціального конфлікту; використання засобів масової інформації для проведення контртерористичних інформаційних заходів; проведення широкої роз'яснювальної роботи серед цивільного населення, спрямованої на викриття злочинної сутності й суспільної небезпеки терористичної діяльності; підготовка спеціальних підрозділів та окремих груп населення з метою залучення їх до протидії тероризму та ін.);

г) військові заходи (проведення антитерористичних операцій (операцій об'єднаних сил), використання Збройних Сил України для захисту населення, територіальної цілісності й недоторканості держави та ін.);

д) правоохоронні, судові та юридичні засоби (формування доказової бази та показань свідків терористичних актів та ін.).

У підрозділі 4.4 «Віктимологічні заходи протидії тероризму» зазначається, що як на макрорівні, так і на мікрорівні діяльність із протидії терористичній злочинності передбачає реалізацію загальносоціальних віктимологічних, спеціально-віктимологічних й індивідуально-віктимологічних заходів. З огляду на це, на загальносоціальному віктимологічному та спеціально-віктимологічному рівні така протидія, зокрема, передбачає оздоровлення економіки країни в цілому, підвищення життєвого рівня населення, що сприятиме зниженню таких соціально-психологічних настроїв, як злість, заздрість, ненависть, ностальгія за минулим тощо; захист різних соціальних і професійних верств населення; зниження показників рівня безробіття, розширення можливостей оперативних підрозділів спеціальних служб; зміцнення ідеї національного самоствердження; удосконалення інформаційної політики у напрямі унеможливлення поширення засобами масової інформації ідей насильства, нерівності, нетерпимості й усесильності терористів тощо.

Індивідуально-віктимологічна протидія терористичній злочинності являє собою конкретизацію загальносоціальних і спеціальних кримінологічних заходів стосовно окремих осіб. При цьому вказані заходи необхідно розробляти й запроваджувати в декілька етапів, виходячи з типотворюючих поведінкових характеристик потерпілих (жертв).

У будь-якому випадку всі заходи індивідуального віктимологічного впливу репрезентовано двома видами заходів: а) переконання (виховання); б) допомоги.

ВИСНОВКИ

Дослідження феномену, детермінації та кримінологічних засад протидії тероризму в Україні дозволило зробити такі висновки.

У сучасній правовій доктрині тероризм визначається як особливий вид кримінального насильства, якому притаманні такі властивості: 1) вчинення або погроза вчиненням насильницьких діянь чи заподіяння іншої шкоди; 2) публічний характер вчинюваних діянь із наміром досягти їх широкого розголосу; 3) спрямованість діянь на залякування населення; 4) застосування насильства щодо одних осіб (безвинних жертв) чи заподіяння їм іншої шкоди з метою спонукання до вигідної для терористів поведінки певних інших осіб – суб'єктів впливу (органів влади, міжнародних організацій, фізичних чи юридичних осіб тощо). Із урахуванням цього запропоновано визначити тероризм як учинення або погрозу вчиненням насильницьких дій чи заподіянням іншої шкоди, спрямованих на залякування населення з метою спонукання органів державної влади, міжнародних організацій, фізичних чи юридичних осіб до ухвалення певних рішень.

Виділено три рівні існування тероризму, а саме: 1) тероризм у вузькому розумінні; 2) тероризм у широкому розумінні; 3) тероризм у найбільш широкому розумінні. Певна частина діянь, що підпадає під поняття «тероризм у найбільш широкому розумінні», була криміналізована й має назву «терористичні злочини», яка за своїм змістом є ширшою за категорію «злочини терористичної спрямованості», оскільки, крім цих злочинів, охоплює всі криміналізовані форми та види сприяння їм, але вужчою за категорію «терористична діяльність», оскільки поки ще не всі форми та види такої діяльності криміналізовано.

Інші види тероризму визначено за характером вираженої зовні першочергової дії та за мотивацією вчинюваного. За першою підставою виокремлюють такі види, як внутрішньодержавний та міжнародний тероризм, технологічний, кібернетичний, повітряний, морський, пенітенціарний тероризм тощо. За другою – виділяють тероризм узагалі та терористичні акти зокрема (як вчинювані з політичних, релігійних, економічних та особистих мотивів). Згадані види тероризму можуть певною мірою збігатись, проникати один в одного, тому їх визначення має суто кримінологічне значення.

Проаналізовано кількісно-якісні показники тероризму. Встановлено, що динаміка тероризму у світі характеризується значними коливаннями кількісних показників. Доведено, що тероризм в Україні відтворюється за тенденціями, ідентичними таким із тероризмом у загальносвітовому та європейському вимірах. Сплеск статистично зареєстрованої терористичної активності протягом останніх п'яти років пов'язується зі створенням у квітні 2014 р. та подальшою діяльністю на території окремих районів Донецької та Луганської областей терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», розв'язуванням та веденням агресивної війни щодо України з боку РФ, а також особливостями правового регулювання діяльності, пов'язаної з протидією їй.

Наголошено на вкрай низькому рівні розкриття та судимості за вчинення терактів в Україні, що спричинено дією фактора латентності тероризму, що є, як правило, наслідком некоректної кримінально-правової кваліфікації.

Установлено, що тероризм в Україні є здебільшого політичним, в основі якого переважають пропагандистські ідеї сепаратизму, федералізації, зміни політичного режиму або протидії тенденціям політико-культурній автономізації інших етнічних громад.

У структурі знарядь учинення терактів переважають вибухові пристрої. У структурі засобів – програмно-технічні засоби вербування і комунікації.

Серед місць вчинення терактів переважають місця масового скупчення людей (цивільного населення), військові об'єкти та об'єкти інфраструктури. Географія тероризму в Україні відображає переважання східних областей: індекс терористичної інтенсивності з розрахунку на 100 тис. населення в Донецькій та Луганській областях в десятки разів вищий за середні показники по республіці.

Надано характеристику особи сучасного терориста за статтю, віком, громадянством, освітою, професійним і сімейний станом. Здійснено типологізацію осіб терористів за п'ятьма базовими критеріями: 1) за переважаючим мотивом учинення терористичного акту виділено ідейно-політичний, корисливий, змішаний та нігілістичний типи; 2) за джерелом ініціювання терористичної діяльності – активно-криміногенний (ендогенний) і пасивно-криміногенний (екзогенний) типи; 3) за характером зв'язків із терористичними групами чи терористичними організаціями – одиничний ініціативно-самостійний, одиничний завербований актор, організатор і член терористичної групи чи організації; 4) за ступенем позитивної соціальної інтегрованості – активно інтегрований, посередньо інтегрований та дезінтегрований (маргінальний) типи; 5) за рівнем «професійності» терористичної діяльності – професійний і непрофесійний типи терористів. Кожному з виділених типів дано науковий опис і пояснення.

Система детермінації тероризму – це система відкритого типу, що постійно перетинається з детермінаційними процесами, які генерують інші негативні явища. Для протидії тероризму основними об'єктами серед детермінаційних передумов стають супутні злочини й девіації, які складають єдине поле факторів тероризму. Відкритість системи детермінації тероризму викликає безперервний стан нестабільності, неврівноваженості цієї системи, що стає джерелом саморозвитку окремих факторів, виникнення нових детермінант, самовідтворення та саморозвитку системи терористичної діяльності. В системі детермінант тероризму треба орієнтуватись на характеристики й закономірності матеріальних та ідеальних властивостей явищ, процесів та обставин.

Адаптація базової соціально-психологічної концепції пояснення причин та умов злочинності до проблем детермінації тероризму дозволила довести, що ознаками причинності володіють лише найближчі до терористичного злочину детермінанти, які є безпосередніми причинами злочинності. Найближчим фактором, який безпосередньо спричиняє терористичну активність, є мотив, що відтворює на індивідуальному рівні через криміногенні якості особистості

викривлену суспільну свідомість, причому остання відрізняється антисуспільним змістом і перебуває у більш криміногенному стані, ніж чинники загального порядку. Загальні фактори суспільного життя впливають на вчинення терористичних злочинів через мотиваційні процеси терористичного акту як умови конкретної життєвої ситуації, де відбувається формування особистості й терористичного мотиву конкретного терориста, які можуть бути типологізовані та використані у кримінологічній протидії. Щодо всієї групи злочинів терористичної спрямованості, які в цілому і складають базове розуміння тероризму як явища, діють детермінанти некаузального типу зв'язку. Поліморфність і універсальність впливів останніх на тероризм і знаходить вираз у багатофакторному підході.

Зроблено висновок, що єдиним інструментом, що дозволить здійснити системний факторний аналіз детермінації тероризму, є комплексний підхід. У результаті його застосування запропоновано комплекс детермінант тероризму та здійснено фасетну їх класифікацію. За змістом, специфікою впливу на базову систему, рівнями дії та іншими критеріями виділено різні детермінанти тероризму, які додатково грабуються за рахунок їх змістовного аналізу. Запропонована варіативна класифікаційна характеристика системи детермінації тероризму має системно-структуровану міжрівневу та внутрішньорівневу будову, об'єднану функціональними залежностями детермінант. Вона логічно відображає системні зв'язки чинників тероризму, дає цілісне уявлення щодо процесу причиноутворення, закладає умови для подальшого системного факторного аналізу детермінації тероризму за певною типологією.

Кожен терористичний акт є окремим суспільно-небезпечним діянням, учиненим у конкретний час та в конкретному місці, він має свої об'єктивні та суб'єктивні причини, що призвели до його вчинення. Його механізм є відкритою системою, на розвиток взаємодії елементів якого, що призводить до злочинного результату, впливає значна кількість факторів, однак їх вплив не є однаковим, що дозволяє виділяти основні й другорядні фактори, а головне – об'єктивні та суб'єктивні чинники. Через це терористичний акт розглядається в двох аспектах: як об'єкт соціальних зв'язків і впливів, і як форма втілення активної, цілеспрямованої, перетворюючої діяльності індивіда із психологією, що сформувалася. З точки зору детермінації постулюється процес, що розгортається як у просторі, так і в часі, й охоплює не лише дію – суспільно-небезпечне діяння в його кримінально-правовому значенні, а й психічні процеси та явища, які йому передували.

Концепцію механізму протидії тероризму пропонується розглядати в двох значеннях: 1) як бачення, систему поглядів на сутність і зміст механізму протидії злочинності, які ґрунтуються на встановлених і науково доведених даних щодо тенденцій, характеристик, закономірностей та проявів тероризму як феномену сучасного суспільства; 2) як визначальний стратегічний вектор, базовий спосіб розгортання й оформлення практичної реалізації механізму протидії тероризму. В останньому розумінні концепція механізму протидії злочинності охоплює не лише

його рівні, складові та базові характеристики, а й ідеологію, онтологічні основи та магістральні умови побудови й функціонування такого механізму.

Базовими складовими механізму протидії тероризму визнано його цілі, завдання, об'єкт, принципи протидії тероризму, організаційно-правове забезпечення такої діяльності, систему суб'єктів протидії, а також напрями удосконалення функціонування механізму протидії тероризму.

Генеральною метою механізму протидії тероризму є максимально можливе зниження терористичних ризиків, своєчасне й оперативне припинення терористичних актів, нейтралізація негативних наслідків тероризму та сприяння досягненню соціального компромісу.

Організаційно-правові засади протидії тероризму являють собою сукупність національних і міжнародних норм, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, які встановлюють зміст, принципи, суб'єктів протидії тероризму, їх компетенцію, конкретні форми й методи протидії, а також порядок взаємодії та координації дій суб'єктів протидії тероризму. Обґрунтовано класифікацію нормативно-правових актів у сфері протидії тероризму за такими критеріями: за юридичною чинністю, за територіальним поширенням, за функціональним призначенням, за предметом правового регулювання.

Суб'єктами протидії тероризму в найбільш широкому розумінні визначено сукупність міжнародних і національних органів, а також громадських організацій та окремих громадян, що здійснюють діяльність із запобігання, виявлення, припинення й мінімізації наслідків терористичної діяльності та сприяння досягненню соціального компромісу. Суб'єктів, що здійснюють протидію тероризму на національному рівні, поділено на два рівні: 1) суб'єкти, що безпосередньо здійснюють протидію тероризму; 2) суб'єкти, що можуть у разі необхідності залучатися до протидії тероризму.

Координацією дій щодо протидії тероризму є формально визначена система взаємоузгоджених дій тактично самостійних суб'єктів протидії тероризму, побудована на основі єдиної концепції протидії тероризму. Обґрунтовано, що координація дій щодо протидії тероризму охоплює спільну мету, принципи координації, формально визначену та науково обґрунтовану тактику координації та постійність і безперервність здійснення такої діяльності з урахуванням місця, компетенції й ролі кожного самостійного суб'єкта в системі протидії тероризму. Поряд із координацією взаємодія може забезпечуватися за допомогою як вертикальних, так і горизонтальних комунікативних зв'язків між відповідними суб'єктами протидії тероризму.

Протидія терористичним злочинам ґрунтується на системі принципів, до яких належать такі: 1) використання оптимальної комбінації всіх існуючих матеріально-технічних, інформаційних та наукових ресурсів у розбудові механізму протидії тероризму; 2) пріоритетність залучення та збереження кваліфікованих кадрів у системі суб'єктів протидії тероризму; 3) розумна поміркована пропаганда щодо недопустимості підтримки й толерантного ставлення до проявів тероризму; 4) побудова відповідального громадянського суспільства; 5) упровадження

провідних інноваційних технологій у механізм протидії тероризму, а також у систему управління й координації діяльності суб'єктів протидії тероризму; 6) поглиблення міжнародного напрямку співробітництва у сфері протидії тероризму; 7) збереження балансу між репресивними та профілактичними заходами протидії тероризму; 8) пріоритетність дотримання прав і свобод людини та громадянина під час реалізації завдань протидії тероризму; 9) інформування населення щодо характеру, масштабу й рівня терористичних загроз та проведення антитерористичних заходів; 10) забезпечення режиму постійної готовності й оперативності реагування на терористичні загрози; 11) забезпечення достатнього державного фінансування та матеріально-технічного забезпечення механізму протидії тероризму; 12) спрямування діяльності з протидії тероризму на досягнення соціального компромісу.

Систему заходів протидії терористичній злочинності залежно від сфери застосування й основного змісту становить низка заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й віктимологічного характеру. На загальносоціальному рівні протидія терористичній злочинності забезпечується завдяки здійсненню низки взаємозалежних і взаємообумовлених заходів політичного, соціально-економічного, правоохоронного, організаційно-технічного, правового, ідеологічного, культурно-виховного й інформаційного характеру. Система спеціально-кримінологічних заходів протидії тероризму в різних її проявах репрезентована спеціальними політичними, соціально-економічними, правоохоронними, організаційно-технічними, правовими, ідеологічними, культурно-виховними, інформаційними, військовими та іншими заходами. Віктимологічний вектор діяльності із протидії терористичній злочинності як на макрорівні, так і на мікрорівні передбачає реалізацію загальносоціальних віктимологічних, спеціально-віктимологічних й індивідуально-віктимологічних заходів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія: монографія. Харків: Золота миля, 2018. 478 с.

Статті у фахових виданнях України:

1. Данильченко Ю. Б. Кримінально-правовий вимір протидії корупції: доцільність, ефективність, досконалість. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 54–58.

2. Данильченко Ю. Б. Нагляд за досудовим розслідуванням. *Вісник прокуратури*. 2015. № 12 (174). С. 29–37.

3. Данильченко Ю. Б. Загальна концепція детермінації тероризму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Випуск 41. Т. 3. С. 187–190.
4. Данильченко Ю. Б. Система детермінант тероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Ч. 3. С. 211–214.
5. Данильченко Ю. Б. Тероризм в системі кримінального насильства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. Випуск 6-2. Т. 2. С. 155–160.
6. Данильченко Ю. Б. Визначення змісту терористичного акту в епоху інформаційного суспільства. *Наше право*. 2017. № 3. С. 51–57.
7. Данильченко Ю. Б. До питання діяльності прокуратури Харківської області. *Верховенство права*. 2017. № 3. С. 195–198.
8. Данильченко Ю. Б. Кримінологічний аналіз рівня та динаміки терористичних актів в Україні. *Право і Безпека*. 2017. № 4 (67). С. 95–100.
9. Данильченко Ю. Б. Загальносоціальні заходи протидії тероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. Т. 2. С. 192–195.
10. Данильченко Ю. Б. Суб'єкти протидії тероризму в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 2. Т. 4. С. 217–222.
11. Данильченко Ю. Б. Прокуратура Харківської області залучає європейський досвід у боротьбі з організованою злочинністю. *Вісник прокуратури*. 2017. № 5. С. 36–38.
12. Данильченко Ю. Б. Особа сучасного терориста в Україні: аналіз основних кримінологічних ознак. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 3. С. 186–189.
13. Данильченко Ю. Б. Организационно-правовые основы противодействия терроризму в Украине. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 125–131.
14. Данильченко Ю. Б. Віктимологічні заходи протидії тероризму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 2. С. 229–231.
15. Данильченко Ю. Б. Спеціально-кримінологічні заходи протидії тероризму. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 114–118.
16. Данильченко Ю. Б. Кримінологічна структура терористичних актів в Україні *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 116–125.

**Статті у наукових періодичних виданнях інших держав
з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:**

1. Данильченко Ю. Б. Концепция механизма противодействия терроризму. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. № 1. С. 86–93.
2. Данильченко Ю. Б. Классификация терроризма и террористических актов. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2017. № 4. С. 133–137.

3. Данильченко Ю. Б. Принципы механизма противодействия терроризма. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2018. № 1. С. 75–79.

4. Данильченко Ю. Б. Координація дій щодо протидії тероризму в Україні. *Visegrad journal on human rights*. 2018. № 2. Vol. 1. С. 48–53.

Праці апробаційного характеру:

1. Данильченко Ю. Б. Безструктурне управління в контексті глобальних загроз безпеці // Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.); за заг. ред. К. Ю. Мельника/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 27–28.

2. Данильченко Ю. Б. Сепаратизм як загроза розвитку України // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 листопада 2016 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 23–25.

3. Данильченко Ю. Б. Організаційно-правові засади протидії тероризму в Україні // Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 69–73.

4. Данильченко Ю. Б. Україна в європейському антитерористичному просторі: від терогенності до партнерства // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листопада 2017 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 37–38.

5. Данильченко Ю. Б. Напрями протидії сучасним терористичним загрозам в Україні // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 грудня 2017 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 19–22.

6. Данильченко Ю. Б. Основні кримінологічні типи осіб, які вчиняють теракти в Україні (за мотивом вчинення злочину) // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2018 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 154–156.

7. Данильченко Ю. Б. Агресивні дискурсивні практики як фонові для тероризму в Україні явища // Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квітня 2018 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2018. С. 8–10.

8. Данильченко Ю. Б. Напрями вдосконалення організаційно-правових засад протидії тероризму // Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро,

25 травня 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 24–26.

9. Данильченко Ю. Б. Поняття механізму протидії тероризму // Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 8 червня 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 28–30.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Данильченко Ю. Б. Пропозиції та зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (реєстр. № 4952 від 12.07.2016) // Законодавче забезпечення правоохоронної діяльності: навчальний посібник/за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка. Харків: Стильна типографія, 2017. С. 892–896.

АНОТАЦІЇ

Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018.

Дисертація є першою з часів початку збройного конфлікту на Сході України монографічною роботою, в якій комплексно, із застосуванням сучасної методології юридичних досліджень розглянуто систему заходів кримінологічного впливу на тероризм та супутні йому явища з метою усунення факторів, що сприяють їх відтворенню та існуванню. У результаті проведеного дослідження розглянуто феномен тероризму в системі кримінального насильства та здійснено типологізацію проявів сучасного тероризму. Проаналізовано кількісні та якісні показники тероризму в Україні в контексті відповідних світових і європейських трендів. Здійснено кримінологічну характеристику особи сучасного терориста. Сформульовано загальну концепцію детермінації тероризму та визначено систему факторів детермінації тероризму. Проаналізовано механізм детермінації терористичного акту. Розглянуто концепцію механізму протидії тероризму. Досліджено організаційно-правові засади протидії тероризму. Визначено коло суб'єктів протидії тероризму та оцінено їх кримінологічну діяльність у цьому напрямку. Розглянуто якість координації дій суб'єктів щодо протидії тероризму та систему відповідних заходів. Проаналізовано загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи протидії тероризму. Визначено напрями удосконалення віктимологічних заходів протидії тероризму.

Ключові слова: тероризм, терористичний акт, феномен, насильство, детермінація, фактори, протидія, заходи, жертви, механізм, суб'єкти.

Данильченко Ю. Б. Терроризм: феномен, детерминация, противодействие. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук (доктора наук) по специальности 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» (081 – право). – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2018.

Диссертация является первой со времен начала вооруженного конфликта на востоке Украины монографической работой, в которой комплексно, с применением современной методологии юридических исследований рассмотрена система мер криминологического воздействия на терроризм и сопутствующие ему явления с целью устранения факторов, способствующих их воспроизводству и существованию. В результате проведенного исследования рассмотрен феномен терроризма в системе криминального насилия и осуществлена типологизация проявлений современного терроризма. Проанализированы количественные и качественные показатели терроризма в Украине в контексте соответствующих мировых и европейских трендов. Установлено, что терроризм в Украине воспроизводится согласно тенденциям, идентичным с таковыми в общемировом и европейском измерениях. Всплеск статистически зарегистрированной террористической активности в течение последних пяти лет связывается с созданием в апреле 2014 г. и последующей деятельностью на территории отдельных районов Донецкой и Луганской областей террористических организаций «ДНР» и «ЛНР», развязыванием и ведением агрессивной войны против Украины со стороны РФ, а также особенностями правового регулирования деятельности, связанной с противодействием ей. Осуществлена криминологическая характеристика личности современного террориста. Сформулирована общая концепция детерминации терроризма и определена система факторов его детерминации. Предложен системоформный комплекс детерминант терроризма – фасетная их классификация. По содержанию, специфике воздействия на базовую систему, уровням действия и другим критериям выделены различные детерминанты терроризма, которые дополнительно градуируются за счет их содержательного анализа. Предложенная вариативная классификационная характеристика детерминации терроризма имеет системно-структурированное межуровневое и внутриуровневое строение, объединенное функциональными зависимостями детерминант, дает целостное представление о процессе их генезиса, закладывает условия для дальнейшего системного факторного анализа детерминации терроризма по определенной типологии. Проанализирован механизм детерминации террористического акта. Рассмотрена концепция механизма противодействия терроризму. Исследованы организационно-правовые основы противодействия терроризму. Определен круг субъектов противодействия терроризму и оценена их криминологическая деятельность в этом направлении. Оценено качество координации действий субъектов по противодействию терроризму и система соответствующих мероприятий. Проанализированы общесоциальные и специально-криминологические меры противодействия

терроризму. Определены направления совершенствования виктимологических мер противодействия терроризму. Предложена разветвленная система научно обоснованных предложений по совершенствованию теоретических знаний и практических подходов к организации и осуществлению уголовно-превентивного воздействия на террористическую преступность, в том числе за счет повышения эффективности организационно-правового обеспечения противодействия терроризму, оптимизации действующей системы субъектов противодействия терроризму, модернизации как вертикальных, так и горизонтальных коммуникативных связей между ними, активизации сотрудничества и углубления взаимодействия с научными и исследовательскими учреждениями с целью совершенствования форм и методов противодействия терроризму и т. д.

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, феномен, насилие, детерминация, факторы, противодействие, меры, жертвы, механизм, субъекты.

Danylchenko Yu. B. Terrorism: Phenomenon, Determination, Counteraction.

– *The qualification scientific work published as manuscript.*

The Thesis for Scientific Degree of Doctor of Law (Dr. hab.), Specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law» (081 – Law). – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The dissertation is the first monographic paper since the beginning of the armed conflict in the East of Ukraine, where the system of measures of criminological influence on terrorism and its related phenomena has been comprehensively studied with the usage of modern methodology of legal research with the purpose of elimination of factors contributing to their reproduction and existence. As a result of the conducted research, the author has studied the phenomenon of terrorism within the system of criminal violence and has carried out the typology of manifestations of modern terrorism. The quantitative and qualitative indicators of terrorism in Ukraine in the context of relevant world and European tendencies have been analyzed. Criminological characteristic of a modern terrorist's personality has been carried out. The general concept of determination of terrorism has been formulated and the system of factors of determination of terrorism has been defined. The mechanism of determination of a terrorist act has been analyzed. The concept of the mechanism of counteracting terrorism has been considered. Organizational and legal principles of counteracting terrorism have been researched. The range of subjects of counteracting terrorism has been defined and their criminological activity in this area has been estimated. The quality of coordination of actions of the subjects combating terrorism and the system of appropriate measures have been considered. General social, special and criminological measures of counteracting terrorism have been analyzed. The directions of improving the victimological measures of counteraction to terrorism have been determined.

Key words: terrorism, terrorist act, phenomenon, violence, determination, factors, counteraction, measures, victims, mechanism, subjects.

Підписано до друку 12.10.2018 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x84/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.